

Ірина Фаріон

Національний університет «Львівська політехніка»

ЛІТЕРАТУРНА МОВОТВОРЧІСТЬ ОТЦЯ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

У статті охарактеризовано основні аспекти мовотворчості М.Шашкевича, видатного діяча українського Відродження в Галичині середини ХІХ ст. І.Огієнка споріднює з М.Шашкевичем боротьба за утвердження прав української мови та глибока перейнятість українською мовою та літературою.

Ключові слова та словосполучення: романтично-націєтворча парадигма, рідна мова, національна література, народні традиції, креативна сила мови.

Дух мови — це, отже, і дух
літератури усякого народу.
Література виростає в мові,
а мова — в літературі.

Гердер

Наприкінці ХVІІІ — початку ХІХ сторіччя Європу охопив вир Романтизму. Національний і містично-християнський за суттю, Романтизм здійснювався як антагоністичний спротив до інтернаціоналістичного Класицизму і Просвітництва. Це був новий тип ідеології, засадничими первинями якої стали народна мова, національна література та народні традиції. Життя і творчість М.Шашкевича стали початковим і визначальним спалахом цієї романтично-націєтворчої парадигми.

Два визначальних чинники стимулювали М.Шашкевича до літературної творчості руською мовою: один ірраціональний, інший — реальний. Він був спраглий на українське слово — повсюдно звучала як не польська чи німецька мови, то штучне язичіє: *«В руських консисторіях, в руських семінаріях, на проповідницях у руських церквах, в товариствах всіх просвічениших руських людей, в родинах руських духовних — панують чужі язики: польський, німецький, латинський, а свій, руський, уважаєсь хлопським, поганим, простим, таким, що ним хіба з простим народом якось говорити; а писати таким язиком наші учені попросту встидались»* [6, с.5]. Натомість М.Шашкевич, блискуче володіючи рідною мовою і усвідомлюючи її красу і суспільно-креативну силу, не міг і не хотів миритися з її відсутністю в літературній царині. Як згадує Я.Головацький, *«... немов півсонно снувалася перед умом якась нова, питома своя народна словесність, але не було відваги без приводу самому пуститися в незнайому путь! Пригодюю лучилась Котляревського «Енеїда», «Малороссийские песни» Максимовича та, либонь, Павловського граматака; урадуваний, найшов те, за чим так давно глядів, побачив живий приклад, переконався о можності народної руської словесности; загадав велику гадку — утворити чисто народну словесність южноруську — і цій гадці вірен остався до кінця»* [16, с.265-266].

За таких обставин головним літературним і культурним осередком у Галичині був Василянський чин. Дві основні василянські друкарні — унівська і почаївська — друкували церковнослов'янською, мішаною церковнословянсько-руською мовою і руською мовою. Серед найвідоміших і знакових творів — *«Народовѣщаніє: яко да удобнѣе будетъ отъ нея свойственнѣмъ простѣмъ языкомъ рускѣмъ простѣишѣй народѣ поучати»* (1756 р.), *«Науки парохіальныя зъ славенско-рускаго на простѣй и посполитѣй языкъ рускѣй преложенія»* (1794 р.) від Ю.Добриловського, що відомий як автор знаменитої пісні *«Дай же, Боже, добрий час»* [34; 22]. Поряд із цим видають *«цѣвѣтники, коляды, басни талмудовы, полѣтику свѣтску, букварѣ»* [6, с.27]. Як зауважує В.Коцовський, із цих творів бачимо, як наше письменство (себто література) під натиском обставин *«поволи націоналізуєсь»*, і хоч мова цих творів далеко не зразково народна, однак вона вже має на собі *«незатерте пятно руско-украинского слова, и хоть назовемъ си творы церковно-русскими, чи макароничными..., то все-жь не можемъ ихъ нѣкакъ числити до якои небудь «общерусской» письменности»* [6, с.27].

Серед наукової літератури відомі праці П.Лодія *«Наставленія Любомудрія ... съ латинскаго на російскій языкъ переведеня»*, що призначена для руського галицького студентства. Попри цю благородну мету автор, наче випадково обмовившись, просить пробачення у читача за вживання подекуди *«простыхъ выражений»* — у цьому не лише трагічна незорілість носіїв до рідної мови і схиляння перед престижною чужою, але й загальмований суспільно-національний розвиток Галичини. Подібний «страх» перед народною мовою демонструє і Т.Захаріяевич — автор підручника *«Наставленія Исторіи Церковныя (переклад въ рускомъ язиці)»*, позаяк просить у читача не брати йому за зле того, що під час перекладу часто використовує *«простыхъ выражений»*. Виникає слушне риторичне запитання, чи могла така мова, точніше язичіє, і таке мислення інтелектуальних провідників студентства підтримати народний дух і оживити письменство, чи ж, навпаки, остаточно відкинути руську молодь від такого спотвореного надбання? Чи міг за таких обставин не творити народною мовою М.Шашкевич?

Додатковим стимулом до його діяльності була літературна творчість псевдоруською мовою Й.Левицького, який у Відні 1822 року видав книжечку з двома оригінальними віршами і переклад з німецької *«Домоболіє проклятыхъ»* (так перекладено нім. Heimweh) із присвятою *«учащемуся младенчеству народа словено-рускаго: «Чую съ далекихъ ликовъ / Бреньканье и пѣвчиковъ! / Могбысь я тамъ вопхати, / Бога вразъ воспѣвати, / Могбы я взлетѣти, / На самъ верхъ вступити...»*. Мову цього твору І.Нечуй-Левицький назвав *«церковно-бурсацькимъ языком, на котрий і собаки брехали б з переляку, якби хоч трохи тямили в літературі»* [8, с.9]. Балади Шиллера Й.Левицький перекладав так дивоглядно, що серед галицької інтелігенції виникла приказка: *«Старий Шиллер зажурився, що його «Дзвін» в Шклі*

розбився» (Й.Левицький у 1834-1844 рр. священникував у селі Шкло, що на Яворівщині). На неприродність цієї мови звернув увагу і М.Максимович (лист до Д.Зубрицького від 22.04.1840 р.), де він закликав писати рідною мовою «подобно немцам, французам, чехам и всем другим нациям...». Натомість творчість Й.Левицького і подібних до нього учений трактував як таких людей, «...кои от своего народного отбываются, а к великорусскому не пристали и плавают между ними на искусственной средине весьма неблагоприятной для их поэзии» [12, с.157].

Другою реальною спонукою, як уже згадано, до літературної творчості руською мовою стала збірка пісень В.Залеського «**Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego**» (1833 р.), де автор у панівному шовіністичному дусі заявив про невіддільність руської літератури від польської і, очевидно, знаком цього став запис руських пісень латинською графікою: «З вищих оглядів це вилучення русинів від нашої літератури видається мені дуже шкідливим для загальної слов'янської літератури, до якої вічно й завжди ми повинні змагати. Словаки, слов'яни на Шлезьку моравському приєдналися до чехів; а до кого мають приєднатися русини? Або чи маємо бажати собі, щоб русини мали свою власну літературу? Що ж було б сталося з німецькою літературою, якби окремі германські племена були намагались мати власну літературу?» [2, с.17].

Усе це разом неабияк стимулювало М.Шашкевича до літературної творчості народною мовою. Первістком став рукописний альманах «під промовистою, найбільш національно акцентованою [...] назвою — «**Син Русь**» [13, с.3]. Із 14 віршів альманаху лише два мають зазначене авторство, два анонімні, решта підписані криптонімами (серед них два М.Шашкевича «**Слово до читателів руського язика**» і «**Дума**», що підписані — М.Ш.). Це промовиста характеристика доби, коли рідна мова, почувавши небезпеку, криючись, наче злодій, прокрадалася до літературної царини. Я.Головацький у своїх спогадах про «**Сина Русь**» висловив певність, що «*Все эти авторы были сверстники Маркияна Шашкевича; он возбудил в них русское самосознание и одушевил их духом русского патриотизма, подавая своими стихотворениями пример и образец письменного языка*» [13, с.5]. Тексти написано різними почерками, несистемним правописом (зокрема, використанням кириличних букв упереміш із латинським), Шашкевичеві твори написано етимологічним правописом. Те, що до збірки увійшли художньо слабкі твори, «свідчить, радше, не так про невибагливий естетичний смак укладача, як про малу кількість віршів народною мовою, створених на той час львівськими семінаристами» [13, с.10], — а творити їх народною мовою — основна потреба укладачів. Вірші написано надністриянською говіркою, що найяскравіше виявлені на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях. Серед типових фонетичних діалектних ознак твердий кінцевий приголосний [т] дієслівних особових форм: *гонит, тяжит, входит, щезают* та ін.; твердий [ц]: *братец, хрестец, отец, заяц, овцы, пиеница*; твердий [р]: *зора*; пом'якшення задньоязикових: *покидают*; уживання йотова-

ного [e] замість йотованого [a]: *приходєт*; приставний приголосний [в]: *вірел*. Серед типових граматичних діалектних рис вживання частки **-ся** у препозиції до дієслова: *ся не любить, ся смѣют*; стягнені енклітичні займенникові форми: *храни мя* (мене), *будь ми* (мені), *звірси* (собі); тверда група порядкових числівників: *третий*; відмінкові форми іменників та займенників: *стежков, з нев*. Серед лексичних діалектизмів — *когут* «півень», *гибіти* «гнути», *розвинути* «розгорнути»; серед службових частин мови: *най* «нехай», *нич* «нічого», *нех* «нехай». Подекуди трапляються полонізи: *милость* «любов», *думний* «пихатий», *барз* «дуже», *же* «що» і частіше церковнослов'янізи: *ум, кто, завість, ілі, где, тогда, каждым, древо, воздух, женскій пол, вокруг, храню, чтитель, перст* тощо. Отож, народномовна стихія прорвалася у письменство — наступними альманахами стали **«Зоря»** і **«Русалка Дністрова»**. У них утілено засадничу тезу мислителя із його фрагменту **«До читателя»**: *«А сли язык прозвемо великою, многосложною, согласною музикою народу, то словесність буде прекрасним і вірним його образом»* [16, с.124]. Цей *«вірний образ»* став наріжним каменем самодостатньої літератури самодостатньою мовою. Одначе до цього несподіваного початку кожен мав свою претензію: *«Одному за правотис не подобалась «Русалка Дністрова», іншому — за народну мову [...] Бісом дивились на неї і цурались її як якоїсь невидальщини»* [2, с.34]. Ще когось дратувала тематична спрямованість, хоч і не було там, як у забороненій **«Зорі»**, життєпису Б.Хмельницького, портрета гетьмана та уривків пісень про нього, супліки **«Замисл на попа»** І.Некращевича, та ще й псевдонім викликав підозру, бо асоціювався із німецьким *Russland*, що у перекладі начебто «земля Росії». Зрештою, неприйнятним був, як зауважив І.Франко, *«дух Шашкевичевої поезії — свіжий і оригінальний: новим був той її індивідуальний, суб'єктивний характер, що дає нам можливість... бачити особистість поета, його симпатичну вдачу і щире серце»* [14, т. 29, с.250].

Іншою була закордонна реакція. Серед найперших читачів **«Русалки Дністрової»** — редактор часопису **«Сербській народній листъ»** Т.Павлович, який, повідомляючи про вихід у світ альманаху, зауважив, що його можна рекомендувати кожному шанувальникові слов'янської літератури, особливо філологам і граматакам, насамперед задля пізнання тієї мови: *«написана простою народною малоросійською мовою і надрукована нашими гражданськими буквами»* [12, с.84]. Натомість львівський головний цензор руської мови В. Левицький ухвалив рішення про її конфіскацію і заборону поширення із такою мотивацією: *«вміщені в ній [у «Русалці Дністровій» — авт.] статті є несвоєчасним духовним витвором екзальтованої юнацької фантазії, читання якого, особливо в теперішній час, може вести в оману легковажних і викликати у них невдоволення існуючим»* [12, с.99]. Така аргументація була наслідком абсолютизації церковного письменства в Галичині і політичної ретроградности найвищого духовенства, у котрого, за словами М.Павлика, *«й переклади зі св. Письма на мову мужицьку були ділом безбожним»* [12, с.309]. У листі до Я.Головаць-

кого Ф.Курелац, хорватський громадсько-політичний і культурний діяч, від 23.10.1837 року повідомив про знакову реакцію А.Надя, цензора книг у Буді, на заборону **«Русалки Дністрової»**: *«Вони не хочуть допустити піднесення руської літератури»* [12, с.117].

Головні наміри створення **«Русалки Дністрової»** сформулював М.Шашкевич у протоколі свого допиту: *«Я випробовував свої сили руською мовою, оскільки це моя рідна мова, яка значно відрізняється від мови церковної і великоросійської (московської), і хотів заложити наріжний камінь для її дальшого розвитку і тим самим зарадити нестачі руської літератури. В час написання статей моїм головним наміром було сприяти розвитку руської мови і літератури цією мовою настільки, наскільки вистачало моїх слабких сил. Оскільки я був впевнений, що ця мова значно відрізняється від церковної і дуже – російської (московської) мови, то я шукав її в мові народу, збирав там, де мав змогу, за прикладом Вацлава з Олеська, народні пісні і народні казки, щоби на них краще досліджувати будову руської мови»* [12, с.94]. Це екзистенційно-мовний маніфест людини з аксіоматичною вищестію рідної мови над усіма іншими, зокрема церковнослов'янською і московською, задля надважливого – відрізнятись від інших, щоб попросту жити-бути. Мова, творячи кордони з іншими, буде в середині фортецю ідейно єдиних.

Водночас, як завважив С.Єфремов, *«староруські письменники – ці ні пави, ні ворони – задубіли на старих, давно пережитих формах і лишили поза межами всякого розвитку й еволюції, ставши довічним пам'ятником тому, як помирається живе життя на людях, що заплющують очі на його вимагання»* [5, с.106].

Серед мовно заакцентованих віршів М.Шашкевича – **«Руська мова»** (**«Руська мати нас родила...»**), **«Слово до чителєй руського язика»**. Якщо наскрізна ідея першого (як відомо, випадково вцілілого уривка), – засудження патологічного відступництва від рідної мови: (*«Руська мати нас родила, / Руська мати нас повила, / Руська мати нас любила: / Чому ж мова єй немила? / Чом ся не встидати маєм? / Чом чужую полюбляєм?...»*), то у вірші **«Слово до чителєй руського язика»** пряма вказівка на мову лише у заголовку, натомість текст закликає об'єднатись у битві з *«мраками тьмави ми»*, що заповнили Русь. Очевидно, тим об'єднаним засобом і є мова. Найбільшу мовну силу в альманасі засвідчують не так мовно спрямовані вірші, як народні пісні, що, за Я.Колларом, *«...є найміцнішою основою освіти, елементом культури, опорою народности, щитом і окрасою мови»* [10, с.25]; перекладні твори, зокрема уривки з чеського **«Краледворського рукопису»** В.Ганки та народні сербські пісні; розділ **«Старина»** з трьома стародавніми піснями, українською грамотою 1424 року та коротким описом давніх рукописів зі Львівського монастиря св. Онуфрія. Серед оригінальних творів – лише 6 віршів М.Шашкевича, одна його казка **«Олена»** як *«зразок ранньої української романтичної прози»* [10, с.52], де мовна організація – наче з пісні та народних ідіом узятя; його відгук про **«Руське**

весілля» Й.Лозинського; дві балади І.Вагилевича, один вірш Я.Головацького. Така строката композиція підпорядкована багатогранній романтичній меті: мова, фольклор, історія — це три фундаментальних духових опори, без яких не звести стін національного дому. Якщо мова — *«найчесніший дар природи»*, азбука — *«незборима твердь»*, старовина — *«дзеркало століть»*, пісня — *«злита з природою душа»*, то разом таке надбання назавжди посяде своє гідне місце серед розбуженого й відродженого різноманітного слов'янського світу. У цьому основна ідеологічно-суспільна креативність невеличкої книжечки, що чи не за 50 років дала ваговиті плоди: *«Сто книжок... Яка в них сила, Христе!»*, — зі ста струмків-книжок *«вчинився океан»*, — поетично висловив це Б.Лепкий (додамо, що до читачів вчасно дійшло близько 200 примірників) [7, с.266, 792].

Про непроминальну креативність цієї книжечки говорив К.Устиянович на церемонії перепоховання М.Шашкевича з с. Новосілок до Львова: *«Ми же, браття, ми, його епігони, здобули для тої погордженої мови право горожанства між русинами і в цілому краю, і розвинули ми наше рідне слово у всіх галузях людської мислі. Словесність наша, що перед п'ятдесяти роками журчала малим потічком і кількома ще меншими допливами, шумить нині широкою і глибокою струєю поважної ріки»* [12, с.331]. Головно це сталося наприкінці п'ятдесятих — початку шістдесятих років, коли в суспільне життя прийшло не лише молоде покоління, що *«вогнем патріотизму руського кинулось вводити мову руську в родинні руські круги на селах Галичини»* [12, с.280], але й 1860 року ухвалено нову австрійську конституцію, що закріпила автономні права за землями Австрійської монархії і відновила діяльність земельних сеймів, які посиляли своїх представників в імперську раду — райстаг. У цьому контексті пророчими можна вважати слова з листа І.Головацького до брата Якова, написані 13.04.1840 року (знаково, що у рік виходу *«Кобзаря»*), про неминучість самостійної руської літератури та її безсумнівну політичну роль: *«Що наш народ буде мати свою власну народну літературу, про це сумніваються хіба деякі поляки, які наших мають [теж] за поляків, а Польщу розтягують від моря до моря. [Вони] стверджують, що Польща і нам батьківщина, але я їм відповідаю, що будьмо собі братами, добрими сусідами, але не переконуймо себе в нічому і не нав'язуймо собі нічого, бо для чого ж [я] не повинен гордитися тим, що я русин, як він поляк, — чи ж мушу обов'язково говорити, що я теж поляк, щоб відчутти свою вартість»* [12, с.154].

Перекладацтво — одна з магістралей літературної діяльності М.Шашкевича. У цьому не тільки зацікавлення і відкритість до південного і західного слов'янського світу, але й трактування перекладу як засобу до внутрішнього розвитку руської мови: перекладають насправді зовсім не задля точного передання джерела, а задля розвитку і збагачення власної мови. Тим паче, якщо вона поневолена. На думку видатного вченого О.Потебні, взаємний вплив народів — це лише взаємне збудження. Найдосконалішим є збудження від самого себе [19, с.190].

Інакше кажучи, нація отримує найвище духове задоволення, досліджуючи і пізнаючи саму себе через мову, фольклор, історію, культуру тощо. Це так само очевидно, як усе життя пізнавати самого себе. Природно, що розвиткові самостійної народної творчості, і мовної зокрема, передують періоди наслідування через переклади. Вони обов'язково передбачають знання іноземних мов. М.Шашкевич добре володів латинською, німецькою, почасти російською, чеською; польською писав окремі науково-художні твори та листи [15, с.164]. Це уможливило збільшення кількості добрих перекладів як нароцнення у народів сил, що рано чи пізно знайдуть для себе вихід у питомій творчості. У такому випадку, за О.Потебнею, йдеться про перекладацьке наслідування як про необхідність та потребу і про творчу самостійність як про свободу волі. Той, хто користується рідною мовою, не лише просвітлює, але і зміцнює себе та спільноту, а хто вдається до мови чужої, той лише начебто механічно «друкує», позаяк механічне засвоєння мови не переходить у психологічні нурти, у підсвідомість, звідки і береться енергія для просвітлювання сутностей. **У мови онтологічний статус, бо Слово тотожне Світові** [19, с.162, 202].

Серед Шашкевичевих перекладів пріоритетне місце посідає **«Слово о полку Ігоревім»**, із якого, на жаль, до нас дійшов лише уривок — **«Плач Ярославни»** (1833 р.). Це перший переклад **«Слова...»** не лише в Галичині, але й в Україні. Ідеологічно вмотивоване зацікавлення М.Шашкевича сербською літературою, що ґрунтована на народній мові і реформованому фонетичному правописі В.Караджича. У Сербії, як і в Галичині, панував неприродний витвір: суміш церковнослов'янської, давньосербської, народної сербської та російської мов. Хоч, звичайно, у сербській писемності були спроби наблизитися до народної мови, пов'язані з іменами Й.Раїча та Д.Обрадовича. Однак найпоспідовнішим у виведенні простої народної мови на обшири всієї Сербії виявився В.Караджич. 1814 року він приніс до В.Копітара — основоположника словенської літературної мови, який на початку ХІХ ст. був охоронцем давньослов'янських пам'яток Віденської придворної бібліотеки і цензором славістичної літератури цісарського уряду, — статтю, написану говіркою рідного села Тршич — штокавським діалектом. Словенець В.Копітар гаряче підтримав молодого автора, захотивши до подальшої праці. Згодом В.Караджич на основі рідної говірки видав **«Граматику сербської мови за говором простого народу»** (1814 р.), у якій реформував графіку і заклав фонетичний принцип правопису. Це викликало протест серед сербського православного духовенства і серед письменників старшого покоління. Лише після 54-ох років боротьби 1868 р. після двох заборон на загальносербській скупщині новий правопис схвалено і затверджено. Незворотну роль у утвердженні сербської народної мови відіграло Вукове чотиритомове видання народних пісень (**«Српске народне пјесме»** 1823-1833 рр.). М.Шашкевич переклав шість із них, а Я.Головацький — 53 [15, с.205]. Вони почували особливу духову спорідненість між русинами і сербами, а найперше у красі і силі їхніх на-

родних мов: *«Малорусчина одна годна перейняти ті красноречиві народні твори та й разом заховати вірно ту просту красу без всякої принуди»*, — писав Я.Головацький у статті *«Народні сербські пісні»* [3, с.271]. Прикметно, що, крім оригіналу, митці використовували також інші переклади сербських пісень, зокрема чеський Ф.Челаковського. Як згадує Я.Головацький, *«...читали-смо красні переклади сербських пісень по-чеськи, по-польськи і по-великоруськи»* [3, с.271].

Серед чеських творів на той час надзвичайну популярність мав *«Краледворський рукопис»* В.Ганки, який сприймали як автохтонну пам'ятку, що пробуджувала чеські національні почуття гордості за героїчне минуле у Чехії. Від XVII ст., із часу втрати державності, чеська мова мала своєрідну функціональну маркованість побутового комунікативного засобу. Натомість у містах у діловій і правовій сфері, серед найвищої знати і в королівському дворі панувала німецька мова [18, с.96]. Така мовна диглосія послужила гарячим тлом для непростого розширення функційного поля чеської мови, що пов'язано найперше з постаттю Й.Юнгмана (1773-1847) — послідовника Й.Добровського, автора монументального чесько-німецького словника (1835-1839 рр.). Він, як і інші чеські інтелектуали аж до часу Т.Масарика, згадували, яких принижень вони зазнавали в гімназіях через те, що попервах не досить добре володіли німецькою мовою [18, с.90]. Висловлювання Й.Юнгмана яскраво відображає складну мовну атмосферу у Чехії на початку XIX століття, що легко проєктується в українську:

«Народ говорить по-чеському. Що стосується панства, то нехай собі говорить по-французькому чи навіть по-халдейському (розумніші шанують мову свого народу). Що від цього? Народ має їх за тих, ким себе видають, — за іноземців, і тому тим менше їх любить, чим гірше вони до нього ставляться. Однак погано їх характеризує те, що вони з підлеглими своїми говорять через перекладача. Це те саме, що слухати чужими вухами, їсти чужими руками, використовувати чужі очі і ноги, начебто свої сліпі чи кульгаві. Що ж тоді казати про тих спритних мавпенят із найнижчих верств, які думають, що коли вони не вміють говорити по-чеському, то відразу стануть панами, які чеську мову вважають селянською! Нещасні! Вони не знають, що кожна мова у своїй вітчизні сільська і що селянин — найголовніший мешканець країни, що саме він міг би їм сказати: «Що це таке дзижчить біля моєї голови? Я вас годую, і якщо ви люди, як я, то говоріть так, щоб я вас розумів» [18, с.94]. Це зразок слушної лінгвістично-соціальної мотивації передусім через те, що саме розмовне мовлення, зокрема, діалекти відіграють базову роль у збереженні етнічної самосвідомості, культурної наступності поколінь, стабільності етнічної традиції і взагалі розвитку етносу. Однак і селянин, і міщанин за складних суспільних обставин не завжди так трактують мовну проблему. Про це свідчить відомий математик, мислитель-етик і священик італо-німецького походження Б.Бользано, який у проповіді 1810 року зазначив: *«Чех самознищується, він соромиться за свою батьківщину»*. Відтак учений рекомендує *«перестати соромитися за свою батьківщину і не наслідувати все чуже, побожно схиляючись*

перед ним» [17, с.30]. Отож, одна з найважливіших частин людської і національної самосвідомості — це ставлення до опозиції **своє-чуже**, яка стрімко обростала аргументами на користь свого у період слов'янського романтизму. Тому й почала давати плідні результати немало й небагато — за 100 років. На такому тлі творіння В.Ганки підтверджувало основи чеської самобутності і незворотності самостійного розвитку. Шашкевич вибір перекладати саме цей твір — це очевидні акценти на спільних суспільно-політичних проблемах чехів та русинів.

Переклав М.Шашкевич і уривок з поеми **«Zamek Kanioowski»** С.Гощинського — найвидатнішого представника «української школи» в польській літературі, людини з демократичними поглядами. І саме той уривок, де йдеться про історичну долю українського народу і засвідчено його безсмертя у символічному образі вічнозеленого дубавелета [10, с.49]. Дійшли до нас і мініатюрні переклади з грецької **«Анакреонтики»**, дуже поширеної в Європі в різних переспівах. Із німецької на польську поет переклав Й.-П.Зільберта **«Життя Ісуса»**, однак рукопис перекладу не зберігся [10, с.50]. Наприкінці дуже короткого життя закономірним став Шашкевичів переклад **Євангелія св. Івана** (1841 р.), а також п'ятьох глав **Євангелія св. Матвія**.

У розповені пізнання рідної мови мислитель заснував жанр релігійно-філософської поезії в прозі, використавши біблійну назву за аналогією до Давидових псалмів — **«Псалми Русланові»**, де багатьох, піднесеною, патетичною мовою виповів основні духові концепти власного життя, якими є Бог, Віра, Нація: усе можна відібрати в людини, але *«не видрешь любови и вѣри не видрешь, бо рѣске ми сердце тай и вѣра рѣска»* [11, с.70]. Своєрідність цього твору не лише у композиційно поєднаних і водночас логічно завершених трьох рефлексійних поезіях у прозі, але у їхній наскрізній українській ідеологічності. Якщо у Давидових псалмах присутні Сіон, Ізраїль, насліддя Якова — то у Шашкевича: *«степи Украѣни, «рѣске сердце», «вѣра рѣска», «люди наши»* — тому це псалми Русланові, себто русина. Нумерація псалмів від літери . . . , себто 2, 3, 4, свідчить про відсутність першого невіднайденого псалма . . .

Основна ідея псалма . . . — величність Бога і невдячність людини перед божественним походженням її життя. Цю драму божественно-людських стосунків автор розкриває через прийом антитези, базованої на переконливих і яскравих порівняннях. Вони стають вишуканим метафоричним аргументом на користь Бога і покликані пробудити в людині істинне розуміння її природи. Основні Божі засади — *«мудрость и воля»*, на тлі яких *«всѣ мудрости наши, як крапля перед морем, як червина перед велитом, як годинка перед вѣком»*. Кульмінаційна філософська теза цього псалма максимально спресована і неповна: *«...нѣт Бога — то й тебе нѣт»*, а звідси — людина попросту *«сон и мара»*, а ім'я її, наче вітер; думки, наче дим; життя — глибоко закопаний камінь; надія — піна на воді... Нагромадження заперечних визначень небожественного людського життя — це прийом синтаксичного періоду, що покликаний емоційно влучити у людське серце.

Характерна риса Шашкевичевих творів — оптимізм і піднесення людини до Бога. Тому він закінчує псалом світлим Божим бажанням, аби кожна людина цей світ «бачила», а не «в сумерках» перебувала. Очевидно, метафоричне «бачити» — це жити у Богові і з Богом як першопричині всього сущого. Цей псалом логічно спресувати до тези: **«Світ і людина — це воля Божя».**

Другий псалом, ., особливий композиційно: це обрамлений період у формі сміливого діалогу з Богом, що розпочинається і закінчується тезою про всемогутність Віри та Любови. Якщо початкова теза періоду «**Вѣра серця мого як Бескид твердо постановилась на любови**» заявлена з метою її подальшої аргументації через синтаксичні антитези (протиставлення) на зразок: «*и смѣток твоїх зидѣе, а радость слѣди его позмѣтае...*», то у другій частині періоду гострота діалогу з Богом зростає. Автор приймає будь-яке найтяжче випробування від Всевишнього: втрату щастя, наслану нужду і злидні, плач і тугу, і навіть вирвані очі та душу, — однак вся ця втрата аж ніяк не переважить сутнісного: «*а не возмешь милости и вѣри не возмешь, а не видрешь любви и вѣри не видрешь, бо рѣске ми сердце тай и вѣра рѣска*». Ця кульмінаційна напруга Шашкевичевого патріотизму відрухово перегукується із Шевченковим «*Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!*».

Опорною біблійною тезою цього псалма є незвично спресована (еліптична) синтаксична конструкція у формі риторичного ствердження: «*...хто яко Бог!*» — усе в його помислах і його волі, і ніхто не перевершить його діянь і не змінить їх... Нема сумніву у впливах на М.Шашкевича «**Псалмів Давидових**», де читаємо: «*Хто Бог, окрім Господа? / Або хто скеля, крім нашого Бога? / Бог, що підперізує мене силою / і чинить досконалим шлях мій, / що ноги мої робить, як у лані, / і ставить мене на висотах, / навчає руки мої до бою, / мої рамена — напінати лук мосяжний*». Якщо Давид називає Господа «*моя Скеле і мій Ізбавителю*», «*моя твердиня*», «*сила і щит мій*», то М.Шашкевич порівнює силу своєї «**вѣри**» із Бескидом — Карпатськими горами — знаком української землі. Цей псалом — високодуховний патріотичний славень рідній землі.

Псалом . композиційно споріднений із попереднім — його обрамлюють тези «*Хто з Богом, Бог з ним*» і «*Бог с тобою*». Однак смислове наповнення псалма від першої до останньої тези — це розгортання життєвої дороги людини, яка, навіть відступившись від Бога, завжди застається його очікуваним дитям: «*Але ти не жѣрись и (не) удавай-ся в роснѣж, бо хто яко Бог*». У псалмі використано характерну для М.Шашкевича фігуру — протиставний період. Теза «*Хто яко Бог*» звучить рефреном, фокусуючи в собі основну ідею — Бог «*спряг собою безначаток и безконец*» і є «*сердце всемъ свѣмъ*».

Характерно, що кожному з псалмів властива інтрига ідеї. Вона розкрита не лише через красномовне протиставлення, але через несподівану авторську інтерпретацію присутності Бога. У першому псалмі на тлі Божої могутності виростає приречена людська горди-

ня; у другому — дерзновенний діалог з Богом, у якому воєдино злито любов до Бога і рідної землі; у третьому — констатація оптимізму від єдності з Богом, навіть коли гріх невідступно чатує на тебе. **«Псалми Русланові»** ідеологічно продовжують проповіді о. Маркіяна. Вони оптимістично життєствердні: Бог — першопричина всього, а людина має часця перебувати і творити в його домі.

Мова псалмів — народна, соковито образна, з розлогими синтаксичними періодами — справляє враження неспинної весняної ріки із залитими берегами. Ужиті діалектизми — наче квіти, виростили на берегах надністрянської мовної річки: а) фонетичні: *житѣь, горьованѣ, щастѣ; станѣт, заблищит, вьсо*; б) лексичні: *марниця* (дрібниця, дурниця), *червина* (черв'як), *видѣѣ, вечером, двигне рѣкѣ на тебе*; в) граматичні: *людѣом* (давальний відм. одн.), *пѣрьѣом* (орудний відм. одн.); скорочені форми особових і зворотного займенників: *на тя* (на тебе), *ми* (мені), *те* (тебе); перфектна форма минулого часу 1 особи однини чоловічого роду: *не май-ѣм*; 2 особа однини чоловічого роду: *нейгодиѣ-ѣсь*; частка *-сь* (перетворення допоміжного дієслова *ѣсь, ѣси*) — *щобисѣь*. Як поодинокі вкраплення трапляються полонізми: *ѣдно, милость*; значно більше церковнослов'янізмів: *ѣго, сѣть, воздух, мраки, которий, постѣм, сумрак, твоеѣго, ѣсть*. Тішить нас автор і блискучими авторськими неологізмами, що, на жаль, не стали надбанням літературної мови: *безначальна мудрость, тихомиря; спряг собою безначаток и безконец; день ми споморочишь* (від морочити «завдавати клопоту», «уводити в оману»).

Найвищу оцінку всебічної мовотворчості М.Шашкевича дав Я.Головацький: *«...показав живим приміром Шашкевич, як можна взнестися високо, як можна своїм наріччям, без чужої примішки, і найвищі поняття о Бозі гладко виговорити — та ще як сильно, як мудро, як положительно, основно! Не язык народний винен, але ти сам, бо (вдарся в груди) не знаєш його, не вмієш по-руськи! Шашкевич не рік, не два виучував і розбирав народну бесіду — тепер видиш, як йому гнеться всюди під лад!?»* [4, с.269]. Як свідчить син М.Шашкевича, значну частину спадщини мислителя втрачено: *«То певне, що тільки мала частина ѣго творів надрукована; далеко більша часть пропала то у добрих приятелів, таких як Я.Головацький, то таки у моєї матері, котра, не знаючи цінности цих паперів, не ховала їх, — а так брав, хто хотів та на що хтіли... Я був малим хлопцем при смерти батьковій... Не знав цїни [моєї] спадщини, а коли пізнав її — мало що ї лишилося з неї»* [10, с.56].

Шашкевичева перейнятість українською мовою та літературою засвідчена в його останніх листах до М.Козловського, що, наче рентген, висвітлює суспільно-індивідуальні суперечності та поетове терзання: *«Не лай мене за тую мову! Скажеш: «Не лаю!». Таж і не смійся! Бо, вір мені, коли з тобою хоч на папірці говорю, — тож мені легше. Але ти ся не смієш — твоє серце добре: так мені повідає моє серце»*. Чи не суголосне це із Шевченковим, який у своїх ранніх листах до брата Микити пише: *«...Будь ласкав на пиши до мене так як я дотебе*

пишу не по московському, а по нашому» (15.12.1839 р.) [правопис Шевченка збережено], а далі пояснює: «...Нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими слезами...». У наступному листі (02.03.1840 р.). Т.Шевченко говорить про те саме різкіше і зовні напів жартома, а насправді серйозно закидає братові: «...Я твого письма не второпаю, — чорт зна по якому ти его скомпопував, ни понашому, ни по московському — ни се ни те а я ще тебе просыв щоб ты пысав по своему щоб я хоч с твоім пись[мо]м побалакав на чужій сторони язьком людським» [1, с.46].

Два останні листи М.Шашкевича (1842 р.) сповнені піднесеною радістю від виходу у світ альманаху «*Ластівка*» у підросійській Україні, повістей Г.Квітки-Основ'яненка та поезій А.Могили (А.Метлинський). На щастя, ця «*Ластівка*» ще встигла залетіти у Шашкевичів дім і потішити його торжеством народження нової літератури народною мовою. Він потрактував це «як жемчуг», який у недобрі часи Україна «розронила» і тепер прикраситься «великим сяючим намистом»: «...ой ластівка ж то, ластівка! Такої ще ніхто зроду не бачив, бо не то ино, що гарно вистівує та щечече, — та так, мов примовляє, а то ще і на зиму не ховається; і все снується, і все літає, і все вистівує, що забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу, і здається тобі, що завжди весна» [16, с.129-130]. Що ще, крім дуже рідного і божественного, може викликати такі сонцясяйні емоції? Хіба що сила мови — світлої, безмежної і креативної, як Божа любов.

Список використаних джерел:

1. *Барабаш Юрій*. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...»: Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. — Харків, 2001.
2. *Возняк М.* Маркіян Шашкевич. — Львів, 1911.
3. *Головацький Я.* Народні сербські пісні // Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Твори. — К., 1982.
4. *Головацький Я.* Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу // Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Твори. — К., 1982.
5. *Єфремов Сергій*. Історія українського письменства. — Нью-Йорк, 1991. — Т. II.
6. *Коцювській Володимир*. Житє и значенє Маркіяна Шашкевича. — Львів, 1886.
7. *Леткий Богдан*. Твори: У двох томах. — Том 1. — К., 1997.
8. *Нечуй-Левицький І.* Сьогочасне літературне прямування // Правда. — Т.2. — 1878.
9. *Олександрович М.* Маркіян Шашкевич: Українське літературне відродження в Галичині. — Торонто, 1961.
10. *Петраш О.* Подвижники української ідеї: Маркіян Шашкевич та його побратими. — Тернопіль, 1996.
11. *Писання Маркіяна Шашкевича* / Видав Михайло Возняк // Збірник філол. секції НТШ. — Т. XIV. — Львів, 1912.
12. «*Русалка Дністрова*»: Документи і матеріали // Упорядники Ф.І.Стеблій, О.А.Купчинський та ін. — К., 1989.
13. *Син Русі* (1833): Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів / Упорядкування, передмова і примітки Є.Нахліка. — Львів, 1995.

14. *Франко Іван*. Зібрання творів: У 50 т. — К., 1976-1986.
15. *Шалата М.Й.* Маркіян Шашкевич: Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. — К., 1969.
16. *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків*. Твори / Упоряд., вступ. стаття та примітки М.Шалати. — К., 1982.
17. *Данеш Фр., Чмейкова С.* Екологія язика малого народа // Язык. Культура. Етнос. — М., 1994.
18. *Нещименко Г.П.* Язык и культура в истории этноса // Язык. Культура. Етнос. — М., 1994.
19. *Потебня А.* Язык и народность // Мысль и язык. — Харьков, 1913.

The article characterizes the main aspects of linguistic creativity of M. Shashkevych as famous representative of Ukrainian revival of XIX century.

The main feature that unites I. Ogienko with M. Shashkevych is aspiration for fixing the rights of Ukrainian language and great attention to Ukrainian language and literature.

Key words and word-combinations: romantic nation-forming paradigm, mother tongue, national literature, authentic traditions, language's creative power.

Отримано: 24.09.2007 р.

УДК 001: 81.1 (477) (092)

Л.І.Бондарчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ІВАН ОГІЄНКО — УЧЕНИЙ-УКРАЇНІСТ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ

У статті окреслюється зміст та осмислюється значення діяльності І.Огієнка — ученого-україніста як явища української культури в умовах Відродження 20-х рр. та повного нищення у тоталітарну добу.

Підкреслюється важливість вивчення праць І.Огієнка мовознавчого та методичного змісту як фактора збагачення української культури у цілому.

Ключові слова та словосполучення: учений-славіст, учений-мовознавець, мова, відгук, мовознавча наука, сучасний учений, творча спадщина, українська культура.

Івана Огієнка називають «одним з найадметних карыфеев славянської науки» (Н.Пригодзіч), одним «найвизначніших піонерів українознавства» (І.Соколик, С.Смаль), видатним мовознавцем (А.Бурячок та ін.).

Справді, половина праць (1500-2000) присвячені мовознавчим проблемам або так чи інше дотикаються до цих проблем.

Справді, як дослідник, сформувався на глибокій мовно-порівняльній основі ще у часи навчання у Київському університеті та школі-семінарі В.Перетца зокрема. Вивчав грецьку і латину, російську і польську, церковнослов'янську, болгарську, санскрит — практично робота над засвоєнням мов продовжувалась усе життя. Ім'я украї-